

Peter Forsskål, tulieluinen kansalaisyhteiskunnan esitaistelija

Petter Portin

Kirjoittaja on Turun yliopiston perinnöllisyytieteen emeritusprofessori

- 1. Peter Forsskål oli suomalainen tutkimusmatkailija, luonnontutkija, filosofi ja kansalaisyhteiskunnan esitaistelija 1700-luvun Ruotsissa. Hän kuoli malariaan 250 vuotta sitten vain 31-vuotiaana tutkimusmatkalla nykyisen Jemenin alueella.**
- 2. Filosofina Forsskål oli suomalaisen klassisen liberalismien uranuurtaja ja ensimmäinen suomalainen ajattelija, joka johdonmukaisesti puolusti tutkimuksen vapautta ja arvosteli tieteen juuttumista vanhoihin ajatusrakennelmiin.**
- 3. Forsskål on tänä päivänä erittäin ajankohtainen, sillä hänen toimintansa ansiosta Ruotsiin saatiin ensimmäisenä maailmassa painovapauslaki – tosin vasta kiivaan taistelun jälkeen vuonna 1766 Forsskålin itsensä jo kuoltua kolme vuotta aikaisemmin.**

Peter Forsskål syntyi pappisperheeseen Helsingissä 11.1.1732. Pojan ollessa yhdeksänvuotias perhe muutti Ruotsin Uplantiin ja sieltä Tukholmaan. Hän tuli ylioppilaaksi jo 10-vuotiaana ja ryhtyi opiskelemaan Uppsalan yliopistossa luonnontieteitä **Carl von Linnén** johdolla. Täältä hän siirtyi Saksaan Göttingenin yliopistoon opiskelemaan filosofiaa ja itämaisia kieliä. Göttingenissä hän väitteli tohtoriksi 1756 tieteen teoreettisella empiristisellä periaatteella puolustavalla teoksella *Dubia de principiis philosophiae recesitioris (Uudemman filosofian periaatteita koskevat epäilykset)*. Väitöskirja korostaa empirian eli kokemusperäisen ajattelun keskeisyyttä tieteessä. Teokseen sisältyy myös ajatusrakennelma, jonka mukaan moraali on jokaiselle ihmiselle luonnostaan kuuluva peruuttamaton kyky ja oikeus.

Väitöskirja ja sen nostattama keskustelu puolesta ja vastaan antavat aiheen kutsua Forsskålia ensimmäiseksi tieteellisen tutkimuksen vapautta johdonmukaisesti puolustaneeksi suomalaiseksi. Hän katsoi, että tieteellinen totuus edellyttää jatkuvaa etsintää, ja että siihen saattoi pyrkiä erilaisin keinoin. Hän halusi korostaa, että tiede, kuten muukin elämä, edellyttää kriittisyyden ohella myös suvaitsevuutta.

Väitöskirjassa esitetty ajatus on lähtökohtana Forsskålin vuonna 1759 ilmestyneessä teoksessa *Tankar om borgerliga friheten (Ajatuksia kansalaisyhteiskunnasta)*. Siinä hän kiteytti valistusliberalismin yhteiskunnalliset vaatimukset kahteenkymmeneen teesiin, joissa edellytettiin mm. paino- ja elinkeinovapautta sekä uskonnollista suvaitsevuutta. Kirja tulkittiin konservatiivisen hattupuolueen taholla arvosteluksi heitä kohtaan ja sitä vastaan nostettiin painokanne.

Forsskål ymmärsi, että hänen teoksensa tulitisiin kieltämään, joten hän haki itse kirjan kaikki 500 kappaletta kirjapainosta heti kun ne oli painettu. Hattuvirkamiehistä koostunut kansliakollegio kokoontui vielä samana päivänä ja vaati kirjoituksen takavarikointia. Kuitenkin ainoastaan 79 kappaletta saatiin takavarikoitua, joista kaksi Suomessa. Forsskål itse pääsi vapaamielisemmän myssy-puolueen suojelukseseen ja saattoi sen turvin hankkia elantonsa kotiopettajana.

Tankar om borgerliga friheten-teoksen herättämät ajatukset eivät kuitenkaan jääneet vaille vaikutusta. Ne heijastelevat vapauden ajan yhteiskunnallisia ja poliittisia haasteita ja muutoksia vallitseviin lakeihin, ja osittain niiden ansiosta Ruotsiin säädettiin ensimmäinen painovapauslaki 1766, joka samalla oli maailman ensimmäinen. Kun ajattelee parhaillaan käynnissä olevaa keskustelua sananvapaudesta tai verkkourkinnasta, osoittautuu Forsskål erittäin ajankohtaiseksi yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi.

Kyseessä oleva kirjoitus on käännetty yli kymmenelle kielelle ja suomeksi kolmasti. Uusin suomenkielinen käännös on kulttuurihistorioitsija **Ere Nokkalan** Helsingin yliopistosta tekemä ja ilmestynyt 2012.

Suomennos on vapaasti luettavissa Turun yliopiston piirissä toimivan Porthan-seuran *Auraica*-nimisestä verkkolehdestä, jossa se on Nokkalan Forsskålia käsittelevän artikkelin liitteenä.

Forsskålin rohkeus liberaalien yhteiskunnallisten ajatusten puolustajana saattaa perustua siihen, että hänet oli jo tuossa vaiheessa arvovaltaisen Carl von Linnén suosituksesta hyväksytty tanskalaisen Arabiaan suuntautuvan kuusihenkisen retkikunnan jäseneksi. Sopivuutta tehtävään tuki myös se, että hän oli arabiankielen taitoinen. Retkelle lähdettiin 1761, ja se kulki Egyptiin, Syyriaan ja Jemeniin. Tällä matkalla Forsskål kuitenkin menehtyi 11.7.1763 Jemenin Jerimissä.

Koko matkan ajan Forsskål suoritti arvokkaita tutkimuksia ja havaintoja kasvi- ja eläintieteen aloilla. Joukon ainoa eloonjäänyt, saksalainen matemaatikko ja tähtitieteilijä, retkikunnan kartografi **Carsten Niebuhr** julkaisi hänen tutkimuksensa 300 eläin- ja 800 kasvilajista, joita pidettiin pitkään Arabian eläimistön ja kasviston perusteoksena.

Forsskål keräsi matkalla suuren määrän kasvi- ja eläinnäytteitä, joista osa kuitenkin vaurioitui tai jopa tuhoutui matkalla Eurooppaan. Pääosaa säilyneistä kasvinäytteistä, noin 1750:tä arkkia, säilytetään Herbaritiin Forsskålii-nimisenä kokoelmana Kööpenhaminan yliopiston kasvimuseossa. Eläintieteellisistä kokoelmista ovat parhaiten säilyneet simpukka- ja kotilonäytteet, samoin kalat sekä korallit. Forsskål kuvasi 120 kalalajia ja käytti näytteiden säilömiseen poikkeuksellista, hyväksi osoittautunutta menetelmää: hän prässäsi kalat kasvinäytteiden tavoin. Forsskålin eläintieteellisiä kokoelmia Kööpenhaminan yliopiston eläinmuseossa pidetään harvinaisen laajoina ollakseen peräisin 1700-luvulta. Suurin osa Arabian-matkan muusta aineistosta sijaitsee Tanskan valtioneuvostossa ja Kööpenhaminan kuninkaallisessa kirjastossa. Forsskålin keräämä aineisto ja muistiinpanot ovat yhä tärkeitä etenkin afroaasialaisen

eliömaailman luokittelun tutkijoille. Hän kuvasi itsekin suuren määrän kasvi- ja eläinlajeja, ja häntä on myös luonnehdittu kasvimaantieteen pioneeriksi. Eläintieteen alalla Forsskål on ennen kaikkea hyönteisten sekä kalojen ja muiden merieläinten tutkija, ja häntä pidetäänkin meribiologian edelläkävijänä. Turun yliopiston Biologian laitoksessa työskentelevä **Seppo Koponen** on äskettäin nostanut esiin myös Forsskålin uraauurtavat tutkimukset hämähäkeistä.

Forsskålin päiväkirjat Arabian matkalta julkaistiin ruotsiksi 1950 ja suomeksi **Jorma Ojalan** toimittamana, IdeaNovan kustantamana 2003. Lisäksi tanskalainen **Thorkild Hansen** on julkaissut 1962 kertomuksen retkikunnan vaiheista. Se on ilmestynyt **Marja Niiniluodon** suomentamana ja WSOY:n kustantamana 1963 nimellä *Onnellinen Arabia*.

Lopuksi haluan mainita, että kuluvana vuonna 90 vuotta täyttävä Turun Eläin- ja Kasvitieteellinen Seura järjestää tänään 9.12.2013 klo 12 – 16 Peter Forsskålin kunniaksi yleisölle avoimen pienoissymposiumin Turun yliopiston Calonia-rakennuksessa luentosalissa Cal1, osoite Vänrinkinkatu 2.